

Czigány István

Egy új fogalom régi köntöse

Volt-e aszimmetrikus háború
a Rákóczi-szabadságharc idején?

Nemcsak a történelem, hanem sok szempontból a hadtörténelem is ismétli önmagát. Persze nem pontosan úgy, hanem más társadalmi és technikai környezetben. Az amerikai vagy az orosz hadsereg elit katonái testpáncélcézzel, speciális sisakkal, digitális eszközökkel, precíziós fegyverekkel felszerelt harcosai a középkor lovagjait, zsoldosait idézik. Régi elvet alkalmaznak: kevés, de jól képzett és jól felszerelt harcos kell az ellenség legyőzéséhez.

Miután az atombomba pusztító erejének ismeretében a nagyhatalmak óvakodtak a közvetlen összecsapástól, megváltoztak a hadviselés formái. Előtérbe kerültek kisebb erőkkel vívott helyettesek (proxy) háborúi, valamint a partizán- vagy gerillának nevezett hadviselés. Ez utóbbi harcmód iránt az érdeklődés az indokínai, az algériai, valamint a vietnámi háborúk kapcsán növekedett meg. A problémakör leírására az angol és amerikai szakirodalomban meghonosodott az aszimmetrikus háborúk és konfliktusok fogalomrendszere, amely a katonai szempontokat a földrajzi, a társadalmi, kulturális és politikai tényezőkkel együtt vizsgálta. Dióhéjban elmondható, hogy a fenti hadtudományi terminológia szerint az aszimmetrikus háborúkban eltérő hadikultúrákat alkalmaznak, ahol a részt vevő felek fegyveres harcának megvívása és annak filozófiája is eltér egymástól. A résztvevők közti háborúkat általában jelentős katonai, társadalmi, gazdasági, valamint politikai legitimációs különbség jellemzi. Katonai téren a reguláris hadviselés ütközik az irreguláris hadviseléssel, ahol a reguláris erők is élhetnek az irreguláris taktika eszközeivel.

Egy modern terminológia régi változatai. Az aszimmetrikus konfliktus és háború terminológiáját elsőként Andrew J. R. Mack alkalmazta a 20. század afrikai és ázsiai gyarmati felszabadító mozgalmainak vizsgálatában. Mack tanulmányának címét: *Miért nem nyerhetnek a nagyhatalmak a kis háborúkban*, akár egy, a Thököly Imre vagy II. Rákóczi Ferenc felkeléséről szóló dolgozathoz is választhatnánk. A Mack által megfogalmazott problémakör, vagyis nagyhatalmak ellen felkelt, általában vazallus államok és népcsoportok konfliktusai és hadviselésük módszerei, régóta ismert, csak a vizsgálati módszer és az elnevezés volt más. Az aszimmetrikus jellegű hadakozásoknak a kora újkorban számos megjelenési formája volt, közülük legismertebbek a kisháború vagy különítményháború. Ezeket a harcászati formákat a reguláris hadviselés kiegészítéseként a németalföldi szabadságharcban (1568–1648) éppúgy alkalmazták, mint a harmincéves háborúban (1618–1648). Az oszmán–magyar határövezetben, ahol a „békeidőszakok” is összecsapásokkal teltek, a szemben álló felek a portyázásokból és rajtaütésekből álló kisháborús taktikát alkalmaz-

ták egymással szemben, így paradox módon szimmetrikus határháborút vívtak egymással.

Bár a kisháborúk harcászata a technikai fejlődés következtében sokat változott, de az alkalmazott taktikai elvek – a váratlanság, a gyorsaság, az ellenség hátországának támadása – keveset módosultak. Amikor a 18. század dinasztikus háborúiban újra széles körben alkalmazták a kisháborús taktikát, ezekről a harci eljárásokról hadtudományi munkák tucatjai jelentek meg. Köztük volt Jeney Lajos Mihály hadmérnök kapitány műve is, amely először 1759-ben „*Le Partisan*” (A portyázó) címmel franciául jelent meg. Később német, angol és lengyel nyelvre is lefordították, magyarul csak bő két évszázaddal később jelent meg.

Közismert, hogy a kisháborús hadviselés 18. századi európai térnyerésében meghatározó szerepet játszottak azok a tisztek és katonák, akik a császári-királyi hadseregből szöktek át a Habsburg Monarchia ellen harcoló hatalmak hadseregeibe, vagy a Rákóczi-szabadságharc után külhonban katonáskodtak tovább. Ezért a francia vagy porosz szolgálatba szegődött katonákat gyakran emlegették francia vagy porosz kurucként, ami nemcsak a pártállást, hanem az akkor már huszároknak nevezett könnyűlovasság szinonimáját jelentette.

A magyar könnyűlovasoknál az irreguláris taktikának évszázados hagyományai voltak, de a harcmód mestereivé az oszmánok elleni határvédelem, majd a 17. század utolsó harmadának kuruc háborúi idején váltak. Egy Magyarországot is megjárt francia tisztnak az volt a véleménye róluk, hogy tulajdonképpen lovas kalózkodók, támadásaikban nincs semmiféle szabály, ezért lehetetlen harcolni ellenük. Thököly Imre kurucainak, majd a II. Rákóczi Ferenc vezette hadseregnek egyaránt bevett harcmódja volt a portyázás, korabeli megnevezéssel a „*porta*” vagy „*aprólékharc*”. A kisháborús hadviselést azonban megkülönböztették a portyától. Bercsényi Miklós például 1707 őszén a Szilézia ellen több ezreddel végrehajtott akciót már nem amolyan „*lopó-portának*”, hanem „*detassírungnak*”, vagyis különítményharcnak nevezte.

Amint Jeney művének címe bizonyítja partizán megnevezés a portyázó harcmodort takarta. A partizán szót az amerikai függetlenségi háborúban (1775–1783) az angolok oldalán harcoló, a Hessen-Kasseli Tartománygrófságból származó katonatiszt, Johann von Ewald használta: „*Abhandlung über den kleinen Krieg.*” 1785-ben megjelent munkájában használta az általa is kedvelt harcmód megnevezésére. Több mint két évtized múlva, Napóleon spanyolországi hadjárata (1808–1814) idején honosodott meg a spanyol háború (*guerra*) szóból kicsinyítő képzővel alkotott gerilla kifejezés (kis háború), amit a spanyolok irreguláris harci módszereire alkalmaztak. Nem véletlen, hogy a franciák is átvették a megnevezést, hiszen a „*la petite guerre*”, vagyis a kis háború a francia hadtudományi irodalomban már az előző évszázadban is használatos volt.

Mivel az aszimmetrikus háború fogalmi kereteinek hadügyi vonatkozásai már a kora újkorban léteztek, ezért úgy vélem, nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a Rákóczi-szabadságharc eseményeit az új fogalmi keretek között vizsgáljam. A katonai, társadalmi, gazdasági, valamint politikai legitimációs különbségek elemzésével pontosabban leírhatók a kuruc háborúk, köztük a Rákóczi-szabadságharc hadseregének szervezeti és harcászati paraméterei, valamint katonai teljesítménye. A Rákóczi-szabadságharc hadseregének vizs-

galatakor három területre fókuszálok, a haderő társadalmi bázisára, a háború céljára és legitimitációjára, valamint megvívásának módjára.

A 17. század végi „rendszerváltás” hatásai a Magyar Királyságban.

Közismert tény, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelmet 1703 júniusában mindössze néhány száz felkelő fogadta a lengyel határon. Gyakran szokták idézni Bethlen Miklós erdélyi kancellár visszaemlékezését, aki a felkelés gyors tényverését úgy jellemezte, *„hogymely dolgot Kiss Albert hetven talpassal indíta áprilisban, májusban hétszáz, júniusban hétezer, decemberben hetvenezer számra is nőjön”*. Az egykori erdélyi kancellár túlzott, mivel hetvenezer katonája még a szabadságharc tetőpontján sem volt a fejedelemnek, de Bethlen jól érzékeltette a tendenciát. A felkelés futótűzként terjedt, és a kurucok három hónap leforgása alatt birtokba vették Felső-Magyarország, a Tiszántúl és a Duna–Tisza köze legnagyobb részét. Ehhez jelentős katonai erőre volt szükség, amelynek létszámát az év végén harmincezer főre becsülte a császári hadvezetés.

A Rákóczi-szabadságharc gyors sikere egyrészt a Magyarországon felhalmozódott társadalmi, politikai problémákban, másrészt a spanyol örökösödési háború (1701–1714) kitörése nyomán létrejött katonai helyzetben keresendő. A Magyar Királyság és Közép-Európa politikai és katonai helyzetét megváltoztató fordulatot a Bécsset ostromló oszmán sereg kahlenbergi veresége (1683. szeptember 12.) jelentette. Miután XI. Ince pápa hathatós közvetítésével a Habsburg Monarchia, a Lengyel Királyság és a Velencei Köztársaság részvételével létrejött (1684. március 5.) az oszmánellenes szövetség, a Szent Liga, a magyarországi mellett a Peloponnészoszi-félszigeten és Podóliában újabb front nyílt a törökellenes háborúban. Az oszmánok szívós ellenfélnek bizonyultak, mert másfél évtized kellett ahhoz, hogy Temesvár és az ekkor már Belgrádnak nevezett Nándorfehérvár kivételével az ország felszabaduljon a török uralom alól.

Az európai koalíció legalább százezer katonája esett el a magyarországi hadszíntéren, és hasonló nagyságrendű volt a sebesültek száma, de sokan lettek járványok áldozatai. Több mint nyolc esztendőn keresztül mintegy kétszázezer katona feszült egymásnak az ország középső részein, mérhetetlen terhet és szenvedést zúdítva a lakosságra. Esterházy Miklós nádor kalkulációja szerint 1683 és 1690 között az ország összesen harmincmillió forintot áldozott a hadseregre.

Már a felszabadító háború idején nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyar Királyság közjogi és katonai berendezkedése, valamint gazdasági irányítása alapvető reformokra szorul, amolyan korabeli „rendszerváltás” kezdődik. Azonban a bécsi udvar és a magyar rendek elképzelései között szinte feloldhatatlan ellentétek feszültek. Ami a bécsi kormányzat szerint logikus lépés, azt a magyar nemeség a rendi jogok és kormányzervek elsorvasztásaként, a maradék állami önállóság felszámolására való törekvésként értékelte. Egyre valószínűbbnek látszott, hogy a jövő útja nem az érdekegyeztetés, hanem a konfrontáció lesz.

Katonai sikerei tetőpontján Bécs elérkezettnek látta az időt, hogy változtatson a Magyar Királyság a Habsburg Birodalmon belüli helyzetén, megerősítse és kiterjessze a központi kormányzervek hatalmát. Az 1687. évi országgyűlésen elfogadott törvények, mint például a Habsburg-ház örökös királysága vagy a rendi felkelések jogalapjául szolgáló Aranybulla ellenállási záradékának

eltörlése, ezt a törekvést szolgálták. A magyar huszáruniformisban királlyá koronázott kilencesztendő József főherceg már olyan hitlevélre tette le az esküt, mely jelentősen korlátozta a rendek jogait, kimaradt belőle az országgyűlés háromévenkénti összehívására, az ország had- és közügyeinek magyarok általi intézésére, valamint a törökkel folytatott béketárgyalásokon való rendi részvételre feljogosító passzusok.

Ráadásul a magyar politikai-katonai elit kiszorult az újonnan visszafoglalt területek irányításából. Bár az egykori hódoltságba visszatértek a megyei hivatalok, de a terület gazdasági irányítására felállított (1686) Budai Kamarai Adminisztrációt már nem a Magyar, hanem az Udvari Kamara fennhatósága alá rendelték. Hasonló intézkedés volt a magyar történetírásban elhíresült Újszerzeményezési Bizottság (Neoacquistica Commissio) (1688) létrehozása. Ez utóbbi intézmény felállítása azonban komoly egzisztenciális fenyegetettséget jelentett a nemesség számára, mivel a visszafoglalt területek birtokait a háborús költségekre és a fegyverjogra (ius armorum) hivatkozva az uralkodó gyakorlatilag államosította. Ezzel a kincstár olyan ingatlanvagyonra tett szert, amellyel szanálni tudta a hitelezőkkel és a császári főtisztekkel szemben fennálló tartozásait.

Noha a visszafoglalt területek igen kusza birtokviszonyait rendezni kellett, de a magyar birtokosok jogosultságát biztosító iratok előteremtése a másfél évszázados háborús viszonyok után sokszor lehetetlenné vált. Külön agyagi terhet jelentett a birtok becsült értékének tíz százalékát kitevő fegyverváltság lefizetése, így a procedúrák évekig húzódtak.

A hódoltság felszámolásával átrendeződött az ország hadügyi struktúrája. Megszűntek a régi végvidéki főkapitányságok, valamint a hadügyek kettős, udvari haditanácsi és magyar rendi irányítása. Az újonnan szerveződő határőrvidékeket kivették a vármegyék joghatósága alól, és az Udvari Haditanács igazgatása alá helyezték. A déli határokon formálódó új oszmánellenes védelmi rendszer gerincét a császári haderő állandóan fegyverben tartott egységei alkották. Itt telepítették le a hódoltsági oszmán végvidék haderejéből átállt, illetve a Szerbia északi részéről a Magyar Királyság területére menekült délszláv – korabeli szóhasználattal rác – katonaságot, kiegészítve ezzel a határvédelmi alakulatokat.

Azonban a megszűnő végvidékek katonáinak és militarizált társadalmi rétegeinek problémájára sem a bécsi, sem a pozsonyi kormánysszervek nem találtak kielégítő megoldást. Családtagjaikkal együtt mintegy negyedmillió sötétmegről volt szó, végvári vitézekről, hajdúkról, katonaparasztokról és szabad legényekről, akik egykor a várakban, földesúri magánhaderőkben, illetve a mezei hadakban teljesítettek szolgálatot. Jelentős részük célja a katonáskodás fejében kivívott régi kiváltságaik, elsősorban az adómentesség megőrzése volt. Hasonló helyzetbe került a földesúri nagybirtokok katonaparasztjainak zöme is, akiknek fegyveres szolgálatára már nem volt szüksége a földesúrnak, így őket a jobbágysorba való süllyedés veszélyeztette.

Mindezek a problémák az ország legmilitarizáltabb részének számító Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon jelentkeztek a legélesebben. Itt maradtak a legerősebbek a rendi ellenzék és a protestantizmus bástyái. Egyre nagyobb létszámban jelentek meg a kóborló katonákból, rablókból, szökött jobbágyokból

álló fegyveres csoportok, amelyek bármikor egy parasztlázadás vagy királyellenes felkelés szolgálatába állhattak.

Csak olaj volt a tűzre, amikor 1696 tavaszán a bécsi kormányservek elhárították az ország adójának duplájára, évi négymillió forintra emelését. Esterházy Pál nádor tiltakozott az intézkedés ellen, uralkodóját pedig egy új felkelés kitörésére figyelmeztette: az adók növelése elidegeníti felségedet az országtól, ha a Monarchia fegyvereire majd máshol lesz szükség, „*kiszámíthatatlan confusio [zavargás] fog keletkezni az országban*”. Erre már 1697 nyarán sor került, amelyet Thököly Imre egykori tisztjei szerveztek a Hegyalján. A török biztatására indított diverziós akciót a császári egységek és a magyar mezei csapatok két hét alatt felszámolták, de az elégedetlenség és a kuruc mozgalom hálózata továbbra is erős maradt. Esterházy jóslata akkor kezdett valóra válni, amikor újabb főúri konspiráció kezdődött, majd a spanyol örökösödési háború kitörését követően a császári ezredek nyugati frontokra vezénylésével meggyengült az ország katonai ellenőrzése. Az újabb királyellenes szervezkedést balsiker kísérte, de a vezetők közül előbb Bercsényi Miklós grófnak, majd bécsi börtönből II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek is sikerült lengyel földre szöknie.

A főurak dilemmája – hogyan indítsunk háborút? Rákóczi és Bercsényi a háborút kezdettől fogva külhoni támogatással, külhonban toborzott csapatokkal kívánták megvívni. Ebben XIV. Lajos francia és II. Ágost lengyel király támogatására számítottak. Terveik megvalósítására az Európa egészét érintő két háborús konfliktus erőterében azonban kevés esély kínálkozott. Mivel a spanyol örökösödésért való háború kezdetén a franciák kerültek fölénybe a Portugál Királyság és a Savoyai Hercegség elpártolásáig (1703), XIV. Lajos nem tartotta időszerűnek a két ellenzéki főúr támogatását. Az 1700-ban kitört északi háborúban I. Péter orosz cár II. Ágost lengyel és IV. Frigyes dán királlyal szövetségelt a svédek baltikumi hegemoniájának megtörésére. II. Ágosttól azonban hamar elpártolt a hadiszerecnse, és svéd csapatoktól szorongatva 1702-ben I. Lipót német-római császár szövetségét kereste. Ez nemcsak a franciákkal való kapcsolattartást nehezítette meg, hanem a két főúr biztonsága is veszélybe került. Ráadásul a lengyel trónért meginduló orosz–svéd hatalmi játszma hosszú évekre anarchiába süllyesztette az országot. Ez a helyzet azonban mégis lehetővé tette némi fegyveres támogatás megszerzését.

Rákóczi és Bercsényi terveinek megvalósulását elsősorban a franciabarát lengyel csoportosulások mellett Charles Du Heron francia követ segítette. Támogatást találtak a lengyel főurnaknál, Michal Radziejowsky bíboros, gnieźnoi prímás érseknél, Janusz Wisniowiecki hercegnél, és menedéket kaptak Adam Sieniawski belzi vajdánál. Ebben jelentős szerepet játszott Rákóczi származása és kapcsolatteremtő képessége. Ez utóbbit igen jól tudta kamatoztatni Sieniawski feleségénél, Elzbieta Helena Lubomirskánál, aki felkarolta az ifjú herceget, segédkezett elrejtésében, a politikai kapcsolattartásban és a felkelés megindításához szükséges pénz előteremtésében. Megtalálták az utat a rejtőzködő főurakhoz Thököly emberei és a magyarországi kurucok is. Először Szentiványi Sándor, Thököly Imre tapasztalt diplomatája érkezett Lengyelországba 1702 elején. Tájékoztatta a fejedelmet, hogy Magyarországon napról napra növekszik az elkeseredés, s ha kell, rövid időn belül akár négyezer fegyveres is moz-

gósítható. Később a Moldvába szorult kurucok vezetőjével, Petrőczy Istvánnal is sikerült felvenni a kapcsolatot. Az egykori kuruc katonák és nemesek kiterjedt hálózattal rendelkeztek az ország keleti felében, és a száműzetésben lévő főúrral is szoros kapcsolatot ápoltak. Thököly két egykori diplomatáját, Sándor Gáspárt, Szirmay Istvánt, valamint volt ezredesét, Rákóczi későbbi nagy hatalmú főkapitányát, Vay Ádámot 1701-ben Rákóczival együtt tartóztatják le, és a gyanúba kerültek java része is kuruc múlttal rendelkezett.

Mivel Rákóczi nem értett a katonai ügyekhez, a hadi tervezgetést Bercsényi végezte, aki tapasztalt végvidéki főtiszt volt. A francia követhoz eljuttatott emlékirata szerint a felkelés megindításához hat-nyolc ezred felállításával, vagyis egy négy-ötezer fős sereg felállításával kalkulált. Számításai szerint a három lovas és három gyalogezred négyhavi zsoldja közel negyedmillió forint, és ehhez járul a felszerelés, muníció és élelem. Ennyi pénzzel viszont senki sem finanszírozott meg egy bizonytalan kimenetelű felkelést. Sándor Gáspár már 1701 tavaszán figyelmeztette Bercsényit, ne higgyenek a francia ígéreteknak, mert annak idején Thököly Imre is csak nagy nehezen kapott százezer forintot XIV. Lajostól.

Rákóczinak és Bercsényinek hamarosan szembesülnie kellett azzal, hogy a francia királytól kapott pénz és a lengyel urak kölcsönei legfeljebb néhány száz katona felfogadására lehetnek elégségesek. 1703 tavaszán azonban a Tiszaháton kitört felkelés olyan kedvező helyzet teremtett az ország keleti felében, hogy csekély anyagi forrással és némi külföldi támogatással is megindíthatóvá vált a háború. Amikor a fejedelem átlépte (június 16.) a határt, már rendelkezett egy kisebb, külhoni katonákból álló alakulattal, s előnyt jelentett, hogy saját birtokain indította meg akcióját.

A szegény ember háborúja. A hadművelet mégis kudarcсорozattal indult. Előbb Károlyi Sándor szatmári főispán vármegyei hadai Esze Tamás és Kis Albert idő előtt zászlót bontott csapatát verték szét Dolhánál (június 7.), majd Rákóczi Munkácsig nyomuló katonaságát a Montecuccoli-vértesek készítették visszavonulásra (június 24.). Mindez azonban nem bizonyult végzetesnek, mert ekkor már több felkelő csoport működött a térségben. Bár a fejedelem a munkácsi fiasco után a lengyel határig hátrált, de Csáky István Bereg vármegyei főispán és szatmári magyar főkapitány vármegyei és német katonái a Szatmár vármegyei Csegöldnél vereséget szenvedtek (június 29.) egy másik kuruc csapattól. Gyulay Ferenc alezredes szerint, aki ezekben a hetekben a Bagossy-ezred regrutáit gyűjtötte össze erről a területről, a Tisza és a Szamos melléke „*rakva volt kuruczczal*”, sőt sokan már a Tiszán is átkeltek. Ezek a sokszor csak néhány tucat katonából álló egységek látszólag szervezetlenül portyáztak a vidéken, és teljes bizonytalanságban tartották a császári helyőrségeket és a megyei katonaságot. Kitűnően éltek a megtévesztés és rémhírterjesztés eszközeivel. A Rákóczi oldalán megjelenő néhány tucat zsoldos már elegendőnek bizonyult a külföldi támogatás demonstrálására, amelyet a hír 15 000 főre növelt. A köztük lévő néhány tatár láttán sokan már Thököly Imre és Petrőczy István több ezer fős török és tatár hadának közeledtét is híresztelték. Gömrey János szécsényi udvarbíró július elején például úgy tudta, hogy Rákóczi ötezer francia katonával Munkácsot ostromolja, és sok kuruc és kozák van vele.

A pszichológiai hadviselés korabeli eszközeit később is nagy sikerrel alkalmazták. Károlyi Sándor az első dunántúli hadjárat idején (1704. január–március) azzal tévesztette meg ellenfeleit, hogy pátenseit Rákóczi magyar, svéd, lengyel, tatár és német hadait „*commandérozó*” generálisaként küldte szét, szólította fel engedelmességre a lakosságot. Mivel a portyázó kurucok ruházata hasonlított a törökökéhez, és tatárok voltak köztük, ezért olyan rémhírek kaptak lábra, amelyek szerint magyar és török csapatok jönnek a császárváros elfoglalására.

Bár a császári parancsnokok, a vármegyei vezetőkhez hasonlóan, kezdetben lebecsülték a szedett-vedett paraszthadnak tartott felkelőket, de Rákóczi megjelenésére, valamint a lengyel, francia, török és tatár segítség hírére tekintettel óvatosabbak lettek. Elsősorban a várak biztonságát tartották fontosnak, és a helyőrségekből csak kevés katonát irányítottak a felkelők ellen. Friedrich von Löwenburg ezredes szatmári várparancsnok, a Montecuccoli vérteszred és a szatmári császári helyőrség katonáival, valamint a vármegyei csapatokkal beakarta keríteni Rákóczi a Tiszához igyekvő kurucait, de a haditerv nem működött. Nem ismerjük a részleteket, azonban a környéken sűrűsödő kuruc potyák és a hatékony dezinformáció következtében a parancsnokok elbizonytalanodtak és harc nélkül visszavonultak.

Pedig a sikerre lett volna esély. A közel 3000 főre duzzadt és akkor még főként gyalogosokból álló kuruc derékhad az esőzésektől és áradásoktól sáros utakon nehezen haladt előre, és az amúgy is fegyelmetlen alakulatok elszakadtak egymástól. Mivel a lovasok érkeztek először a Tiszához, a Rákóczi-szabadságharc első sikerének tekintett tiszabecsi összecsapásban (július 14.) mindössze 70 nemesi felkelő és császári katona küzdött meg Ocskay László és Borbély Balázs 3-400 fős csapatával. Ezt követően már gyorsan peregtek az események. A következő napokban a kuruc had átkelt a folyón, Bóné András vezetésével csatlakoztak a bihari hajdúk. Hamarosan meghódolt a gazdag Debrecen városa, Bercsényi pedig a szabolcsi hajdúkat állíttatta csatasorba. Két fontosabb vár, Kálló és Ecsed őrsége is csatlakozott a kurucokhoz, ahol már fegyvereket és ágyúkat is zsákmányoltak.

1703 végéig a két hadviselő fél között egy klasszikus aszimmetrikus háború bontakozott ki, amelyet elsősorban a társadalmi támogatottságban, a létszámviszonyokban és harcászati meglévő különbségek jellemeztek, de jelentős szerepet kapott a megtévesztés, a hírek manipulálása. Rákóczi a háború megvívását kezdetben egy jelentős létszámú reguláris hadsereg élén képzelte el, amely hatalmi súlyt és legitimitációt biztosított volna számára. Szándéka az adott hatalmi viszonyok között azonban ábrándnak bizonyult, így vállalva a politikai és katonai kockázatot, a kuruc felkelés élére állt. Reguláris helyett aszimmetrikus háborúval, vagyis a szegény ember hadviselésével kellett hozzálatnia céljai megvalósításához. Megfelelő külföldi támogatottság hiányában a lakosság politikai elégedetlenségére és a keleti ország rész militarizált társadalmi rétegeinek – elsősorban a vitézlő rendnek – a támogatására, valamint a helyi és anyagi erőforrásokra kellett támaszkodnia.

Thököly Imre egykori tisztjei és politikusai, valamint a török elleni háborúk veteránjai kezdettől fogva a felkelés körül bábáskodtak. Már a tiszaháti felkelés résztvevőinek többsége is egykori katona vagy katonáskodó nemes, a vezetők közül pedig egyedül a jobbágyi származású sókereskedő Esze Tamás nem ren-

delkezett katonai múlttal. A szervezkedés szálaira utal, hogy Rákóczi a lengyel határon lévő táborában többek közt megjelent Bóné András, a bihari kurucok vezére, és a hajdúvárosok követei. Bóné Thököly lovas hadnagya volt, majd 1685-től a király szolgálatában a Sennyey ezred kapitánya. Az elkövetkezendő hetekben sorra csatlakoztak azok a tisztek, akik a bujdosó kuruc felkelés idején (1672–1685) kezdték, majd a felső-magyarországi hadtest mezei ezredeiben a török elleni háborúban folytatták katonai pályájukat. Ezek közé tartozott Bozóky Pál, Deák Ferenc, Gödény Pál, Ibrányi László, Kos Mihály, Orosz Pál, Sennyey István és az emblemikus kuruc veterán, az enyickei csata (1672. szeptember 14.) hőse, újvárosi Szócs (Szúcs) János.

Kezdetben valóban komoly kockázata volt egy parasztfelkelésnek, de a zendülők között hamar a katonák kerültek túlsúlyba. Erre kora nyáron került sor, amikor a császári-királyi hadsereg magyar ezredeibe (Bagossy, Batthyány, Ebergényi, Deák) toborzott legénység közül több száz katona csatlakozott a felkelőkhöz. Ezek közé tartozott Ocskay László, az Ebergényi huszárezred katonaszökevénye, és Borbély Balázs, a Semsey lovasezred volt főhadnagya. Mivel a lakosság jelentős része eleve rendelkezett fegyverekkel, az egykori kuruc és végvidéki tisztkarnak nem jelentett különösebb gondot a katonaság talpra állítása.

A reguláris ezredek a spanyol örökösödési háború frontjaira vezénylése után a császári hadvezetés nem tudott megfelelő erőket mozgósítani a gyorsan terjedő felkeléssel szemben. Egyedül az éppen nyugatra tartó Montecuccoli-vértesek visszafordításában bíztak, de a kilencszáz fős egység nem bírta a napról napra szaporodó ellenséggel. Az Andrássy, Ebergényi, Bagossy, Batthyányi ezredekbe toborzott újoncok bevetését meg sem kísérelték, hanem feltűnő gyorsasággal nyugat felé vezényelték őket, nehogy további katonák szökjenek a kurucok közé.

Az egyetlen számottevő reguláris erő – mintegy 8500 fegyveres –, amely felszámolhatta volna a Felső-Tisza vidékén kibontakozó felkelést, Erdélyben állomásozott. Bécsben a Rákóczi török támogatásáról szóló hírek, Thököly katonáinak Moldvából, a Temesközből történő beszivárgásai miatt komolyan tartottak az oszmánok támadásától. Ráadásul a francia diplomácia mindent megtett, hogy a kuruc felkelés aktív támogatására bírja a Portát. Erre 1703 őszén a fejedelem is kísérletet tett, amikor követeket küldött a nagyvezérhez. A hatékony dezinformáció és Thököly katonáinak megjelenése meghozta gyümölcsét, mert Louis Rabutin de Bussy lovassági tábornokot a fejedelemség védelmére utasították. Végül Dietrich von Glöckelspeg tábornok parancsnoksága alatt Erdélyből csupán ötszáz lovas irányítottak a szatmári őrség megerősítésére.

A felső-magyarországi császári helyőrségek sem bővelkedtek a katonákban. Jelentős részük a csökkent harcértékű szabad századokban szolgált, vagy az egyre megbízhatatlanabbá váló magyar fegyveresekből állt. Ráadásul a fizetetlen legénység fegyelmét a parancsnokok csak nehezen tudták fenntartani. Huszt várának parancsnokát, Gottfried Eytner példálul a fellázadt őrség megölte (1703. augusztus 17.), és kaput nyitottak a kurucoknak.

Nagyobb létszámú mezei haderőt csak a katonai határvidékeken letelepített rác katonaságból tudtak a felkelők ellen irányítani. Mivel a rác katonaságnak harcmodora és fegyverzete a kurucokéhoz volt hasonlós, a felkelőknek velük

szemben jóval nagyobb esélyük volt a sikerre, mint a reguláris császári alakulatokkal szemben. Azonban kezdettől fogva rendkívül kegyetlen és sok áldozattal járó küzdelmet vívtak egymással. Ennek legfőbb oka elsősorban még a török ellen vívott határháborúk idejéből táplálkozó egymás elleni gyűlölet volt.

Az első nagy összeütközésekre 1703. július végén került sor, amikor Jovan Tököli-Popovič aradi rác parancsnok német katonasággal megerősített csapatai, megtámadva a bihari kurucokat, végigpusztították falvaikat. Erre válaszul Bercsényi Miklós elfoglalta a rác katonavárost, Váradolaszit, amelynek védőit és lakosait kardélre hányta, településeik ellen pedig megtorló akciót indított. Amíg a császáriak és a felkelők között viszonylag ritkán fordultak elő a lakossággal és a hadifogyokkal szembeni ilyen méretű megtorlások, addig a rácok és a kurucok a magukat megadókat, a foglyokat, sebesülteket kölcsönösen felkoncolták, egymás településeit feldúlták, asszonyaikat és gyermekeiket megölték vagy fogságba vetették. Ebben a légkörben kevés esély adódott a politikai megegyezésre, annál is inkább, mert a bécsi udvar időben megerősítette a rácok privilégiumait, Rákóczi pedig nem tudott olyan pluszjogosítványokat adni, amikért pártállásukat megváltoztatták volna.

A Rákóczi vezette kuruc felkelők az ország északkeleti sarkából kiindulva nyugati és déli irányban legyezőszerűen nyomultak előre. Bár az alig száz fővel védett Szolnokot sikerült rohammal bevenniük, de megfelelő tüzérség és gyalogság hiányában a nagyobb létszámú őrséggel rendelkező erődítményeket (Munkács, Szatmár, Ungvár) csak blokád alá vették. Egyedül Tokaj váránál próbálkoztak formális ostrommal, de miután az itt lekötött csapatok java részét az október második felében a Lévánál meginduló császári ellentámadás elhárítására koncentrálták, abbahagyták a hadműveletet.

1703 elején a magyarországi török háborút és a bécsi követi posztot is megjárta Louis Hector Villars marsall ugyanis egy Bécs elleni támadásra vette rá uralkodóját. Úgy vélte, az egyesült bajor és francia hadsereg akciója „rettegést” visz a Német-római Birodalomba, és békére kényszeríti a császárt. Villars gyorsan felismerte a magyar felkelésben rejlő lehetőséget, és már 1704 elején a velük való egyesüléssel számolt.

Rákóczi és Bercsényi is erre az egyesülésre építette haditervét, ezért az ősz folyamán minden erőt a Felvidék nyugati részének birtokbavételére koncentráltak. Egy ideig úgy tűnt, hogy a haditerv beválik. A császári seregek nyugaton egymás után szenvedték el vereségeiket, a francia-bajor seregek pedig megközelítették Passaut. Magyarországon a kuruc felkelők ősz elejére elérték a Garam folyót, és elfoglalták a gazdaságilag stratégiai fontosságú bányavárosokat. Az egyre jobban szervezett kuruc seregeknek délen sikerült visszaverniük a rácok támadásait, Huszt és Nagybánya birtokbavételével pedig Erdély felől is biztosították az elfoglalt országrészt. A Montecuccoli vérteszred visszavonult Kassára, a kisebb várak magyar őrsége kaput nyitott a kurucoknak, a vármegyei csapatok alig fejtettek ki ellenállást, katonáik elszéledtek vagy Rákóczi zászlói alá álltak.

Minden bizonnyal Rákóczit és Bercsényit is meglepte, hogy az első hetek kudarcait követően alig fél év alatt a nagyobb várak kivételével elfoglalták a Felvidéket, a Tiszántúl és a Duna–Tisza közének nagy részét. A gyorsan pergő és változó eseményeket jól mutatja, hogy 1704. január 11-én ötezer emberével

kuruc generálisként az a Károlyi Sándor kelt át a Csallóközből a Dunántúlra, akit fél éve Bécsben még sokan vészmadárnak tartottak, amikor felhívta a figyelmet a császári politika és a keleti országrészben kibontakozó felkelés veszélyeire. Azóta a császári udvarban is belátták a tévedést. De Károlyi éppen akkor érkezett, amikor a politikában minden a feje tetejére állt.

Néhány héttel előbb jelentett csődöt a legnagyobb hitelező, az Oppenheimer bankház, magával rántva az egész államháztartást. A franciákkal vívott háborúban a császári csapatok mindenhol defenzívába kerültek, még több katonára lett volna szükség, de a meglévők zsoldhátralékait sem tudták kifizetni. Megbukott az Udvari Kamara, valamint az Udvari Haditanács elnöke, Gotthard Heinrich Sallaburg, Heinrich Franz Mansfeld tábornagy. Mansfeld érdemben már nem intézkedett, az utódjának kiszemelt Savoyai Eugén, magyarosan Savoyai Jenő herceg pedig még nem volt pozícióban. Jórészt ennek tulajdonítható a császári politikai és hadvezetés 1703 nyarán tapasztalható benujltsága, amely, társulva az ellenfél lebecsülésével és a meglepetés erejével, jelentős katonai és politikai előnyhöz juttatta a kuruc mozgalmat.

Bécs a pénzügyi és hatalmi krízis közepette későn reagált a magyarországi felkelésre. Lényeges politikai engedményekre az udvar mégsem volt hajlandó. Néhány vérszegény intézkedése (amnesztia, az adó és a só árának csökkentése) hatástalannak bizonyult. Ezzel együtt kudarcba fulladt a katonai támadás is. Leopold Schlick tábornagy a bajor frontról átvezényelt 5200 fős seregének és Forgách Simon vezérőrnagy 2000 fős magyar katonaságának sikerei nem bizonyultak tartósnak. Csak rövid időre sikerült visszafoglalniuk a bányavárosokat, mivel a Bercsényi és Károlyi vezette kuruc főerőktől vereséget (november 15.) szenvedtek. Amikor Gyulay Ferenc alezredes a Pó folyó mentén lévő Mirandolánál értesült a császáriak lévai vereségének híreről, tömören annyit jegyzett fel naplójában: *„az magyarok Generális Slic Forgács Simont megverték és Lévát s Zólyomot megévén, mindennap szaporodnak s hogy már oly erőssek, hogy az császár hadai teljességgel semmit sem tehetnek”*. A Felvidék nyugati felében a kuruc csapatok ekkor valóban négyszeres túlerőben voltak, de Gyulay tévedett.

Savoyai Jenő tábornagy, az Udvari Haditanács új elnöke 1703 végén otthagya Bécsset, Pozsonyba sietett, és személyesen szervezte meg a nyugati országrész védelmét. Minden nélkülözhető császári erőt a magyar határra irányított, hogy megállítsa a felkelést és megakadályozza a bajorokkal való egyesülést. Úgy vélte, a felkelők és a franciák tartós sikerei esetén csak idő kérdése az oszmán beavatkozás Magyarországon, ami végveszélybe sodorhatná a dinasztiát. Magyarországon csak egy hadászati erőegyensúly kiharcolását és Erdély megtartását tartotta lehetségesnek.

XIV. Lajos francia király, Rákóczi mozgalmának sikerei láttán, szövetségi ajánlatot tett, pénzt és tiszteket küldött Magyarországra. Formális szövetséget azonban sohasem kötött a fejedelemmel. A király ugyan nem volt bőkezű, de a kurucoknak minden fillér számított. Jelenlegi ismereteink szerint a szabadságharc nyolc esztendeje alatt mintegy egymillió-hétszázötvenezer rajnai forintra tehető a francia segély összege. Ez valamivel több, mint a kuruc uralom alatt álló országrészre 1706-ban kivetett állami adó összege, de eltörpül a kuruc haderő (1704–1709) évi több mint ötmillió fenntartási költségei mellett. XIV. Lajos

jó üzletet kötött, mivel nem túlzottan nagy befektetés árán a kuruc hadsereg a rác katonaság mellett 15-20 ezres reguláris katonaságot kötött le, és a Habsburg uralkodó Magyarország hadipotenciálját sem tudta szolgálatába állítani.

Miután a francia-bajor seregek lendületesen törtek előre a Duna völgyében, és 1704 elején elfoglalták Passaut, felcsillant a remény a katonai egyesülésre. Ennek legelőnyösebb terepének a Duna jobb partja kínálkozott, ezért a kuruc hadvezetőség mindent megtett a Dunántúl elfoglalására. Kétszer is megpróbálták birtokba venni az országrészt. Károlyi Sándor első kísérlete fiaszkóval végződött, de kudarcot vallott az áprilisban Rákóczi oldalára állt császári- királyi vezérőrnagy, Forgách Simon hadművelete is. Bár Forgách háromszoros erőfölényben veszített csatát (1704. június 13.) Siegbert Heister tábornaggal szemben a Győr melletti Koroncónál, de a kuruc csapatoknak még több mint két hónapig sikerült tartaniuk a Dunántúlt.

Időközben a Habsburg Monarchiának sikerült úrrá lennie a pénzügyi krízisen. Vagyonadót vezettek be, az arisztokráciára és egyházra kényszerkölcsonket vetettek ki, a pénzügyi problémák hosszabb távú megoldására pedig megalapították (1705) az állami pénzügyi intézetként funkcionáló Bécsi Városi és Girobankot. Angol és holland szövetségeseik az új csapatok felállítására hárommillió kölcsont folyósítottak, John Churchill Marlborough herceg vezetésével pedig 40 000 fős hadsereg indult Bajorországba, hogy a császári csapatokkal együtt megállítsák a francia-bajor erőket. Erre előbb Donauwörthnél (1704. július 2.), majd (1704. augusztus 13.) Höchstädtnél került sor, ahol a szövetséges császári és angol sereg vereséget mért a francia-bajor csapatokra. Ezzel szertefoszlott a kurucok francia csapatokkal való egyesülésének lehetősége.

„Féloldalas” hadsereggel a reguláris háborúba. Rákóczi és a körülötte csoportosuló politikai és katonai vezetők között felvetődött a kérdés: hogyan tovább? Nyilvánvalóvá vált a háború elhúzódása, ezért elodázhatatlanná vált a felkelés közjogi helyzetének rendezése, a vármegyékre alapozott új államgépzet kiépítésének befejezése és a hadsereg szervezetének és harcászatiának korszerűsítése. Ez utóbbi igen sürgető volt, mert a nagyobb létszámú császári erők megjelenésével sorra kiütköztek a hadsereg hiányosságai és a portyázó hadviselés korlátai.

Történelmi köztudatunkban a Rákóczi-szabadságharc hadereje kuruc hadsereggént rögzült. A fejedelem azonban a Thököly idején politikailag kompromittálódott kuruc megnevezést hivatalosan nem vállalta. Kezdetől fogva igyekezett rendi-nemzeti mozgalma számára legitimitást teremteni. Erdélyi fejedelmi címének megszerzése ebben központi szerepet játszott. Kezdetben a német-római szent birodalmi herceg címét használta, és a hadseregére, valamint a vármegyékre támaszkodva kormányzott. 1704 nyarán történt megválasztásától kezdve az erdélyi fejedelmi címet is használta. A fejedelemség trónjának birtoklása szövetségkötési törekvései és külföldi legitimitációja miatt volt fontos. Rákóczit az 1705. évi szécsényi országgyűlésen megalakult rendi konföderáció vezérlő fejedelmévé választotta, így a parancsnoksága alatt lévő katonaság ettől kezdve a szövetkezett rendek hadseregének tekinthető.

A fejedelem egy „féloldalas” hadsereget „örökölt”, amelynek katonái szinte kivétel nélkül könnyűfegyverzetűek voltak és az irreguláris harcmódhoz értet-

tek. Ez a sajátos hadügyi struktúra a török elleni határvédelemi harcok, illetve a Habsburg Monarchián belüli hadügyi „munkamegosztás” eredményeként jött létre. Miután a magyarországi katonaság döntően a török elleni határvédelmet látta el, fegyvernemi jellege és harcászata ezekhez a feladatokhoz idomult. Az állomány közel kétharmadát a könnyűlovasok, vagyis a huszárok alkották, a többit a mozgékony könnyűgyalogos alakulatok tették ki, akiket egyre inkább hajdúknak neveztek. A reguláris harcászatra kiképzett nehézfegyverzetű gyalogos, lovas és dragonyos egységeket a hadi helyzettől függően az örökös tartományokból és a Német-római Birodalom területeiről vezényelték a magyarországi végekre. Mivel a harmincéves háborútól kezdődően a nyugat-európai hadviselésben felértékelődött a könnyűlovasság és vele együtt a kisháborús harcászat szerepe, a török–magyar határháborúban szocializálódott magyar katonaságnak igen nagy hasznát vette a császári hadvezetés. Bádeni Lajos, aki a magyar lovasság harcmódorában rejlő előnyöket a törökellenes háború idején ismerte meg, alkalmazásukat a nyugati fronton olyan fontosnak tartotta, hogy a Rajna menti csapatok főparancsnokságát 1693-ban csak úgy volt hajlandó átvenni, ha tízezer huszárt vihet magával. Később, a spanyol örökösödési háború elején pedig azt tervezte, hogy a magyar huszárezredek, dragonyos alakulatokból és a csekély számú gyalogságból álló különítményével elfoglalja Versailles-t.

Magyarországon fordított volt a helyzet, itt a reguláris harcmódhoz értő katonaságot kellett pótolni. Rákóczi éppen ezért kívánta a felkelést reguláris ezredek élén megindítani. Viszont az a néhány száz Lengyelországban toborzott katona sem volt jártas a reguláris harcmódban. Külföldi zsoldosok felfogadására továbbra sem volt pénz, francia csapatok érkezésére pedig már nem számíthattak.

A hadügyi önállósodásból fakadóan számos egyéb feladat is adódott. Ezek közé tartozott a rendi hadszervezet reorganizálása, a hadsereg reguláris kereteinek megteremtése. Mivel a tisztikar zöme a császári–királyi, valamint a rendi haderőben szolgált, így a hadseregszervezés során annak szervezeti mintáit követték. Ennek nyomán a hadsereg felépítése, hadkiegészítése rendkívül bonyolulttá vált, mivel a nemesi hadkötelezettség alapján felállítandó alakulatoktól a portális, a mezei, valamint a reguláris zsoldos csapatokig terjedt. Fegyvernemi arányai az előző évtizedek magyarországi katonaságának viszonyait tükrözték, alapvető taktikai és gazdálkodási egységét pedig az ezred alkotta.

Az első reguláris egységek – három reguláris gyalog- és három (karabélyos) lovasezred – szervezését 1705 elején, a következő év tavaszán pedig hat gyalog- és négy dragonyos ezred felállítását határozták el. Ezeket az alakulatokat igyekeztek harcedzett, fegyelmezett katonákkal feltölteni, rendszeres kiképzésben és ellátásban részesíteni. A kuruc hadsereg harcászati regularizálásának végrehajtását, vagyis a „német minta után való” hadakozás eltanulását a fejedelem kezdetben nem Bercsényi Miklós főgenerálisra, hanem Forgách Simon tábornagra bízta. Választása logikus volt, mivel ő volt az egyetlen tábornok, aki a császári–királyi hadseregből csatlakozott a kurucokhoz. Gazdag harci tapasztalatokat mondhatott magáénak. Harcolt a törökök és a rajnai hadszíntéren a franciák ellen. Kanizsai és győri helyettes főkapitányként (1695–1701, 1701–1703) a hazai katonai igazgatást és vitézlő rendet is megismerte. A tábornagy a

reguláris alakulatok legénységét az átállt vagy szökevény németekből és francia katonákból állította fel, akik közé magyarokat osztott be. Úgy vélte, a magyarok az idegen katonák között megszokják a zárt harcrendet és elsajátítják a kötelék-harcászatot. Az egységek élére német és francia, illetve olyan magyar tisztet állítottak, akik jártasak voltak a reguláris harcászatban. Louis Fierville de Herissy, Karl Bremer és Czelder Orbán ezredeseket bízták meg a gyalogos egységek, míg ifjabb Barkóczy Ferenc, Palocsay György ezredest és Esterházy Antal tábornokot a karabélyos alakulatok vezényleésével.

A közhiedelemmel és a szakirodalmi vélekedésekkel szemben a kuruc hadseregben a mezei, vagyis az irreguláris és a reguláris ezredek közti megkülönböztetés nem a harcászatban, hanem az ellátásban meglévő különbségeket takarta. Elvileg a hadsereg egészére igyekeztek a központi fegyver-, lőszer-, zsold- és élelemellátást kiterjeszteni, de az anyagi erőforrások hiánya miatt a régebbi hadszervezési megoldások is tovább éltek. Ha egy ezredet regularizáltak, akkor a katonák saját felszerelését megvette az állam. Ettől kezdve ezek a tárgyak (fegyver, ruha, lábbeli, ló) az állam tulajdonai lettek, így a katona ezeket már csak szolgálati ideje alatt használhatta. Ha viszont egy ezred, például a tetemes zsoldhátralék miatt, úgy döntött, hogy leteszi a „regulát”, akkor az elmaradt fizetés fejében a kincstári felszerelés újra a katona tulajdonává vált, amint ez 1706-ban az ifjabb Barkóczy Ferenc ezredének esetében történt. Ennek következtében a kuruc haderőben egyszerre folyt az ellátás regulációja és deregulációja, ami eleve gátat szabott a taktika átformálásának is.

Forgách Simon 1706 végi letartóztatását követően a haderő korszerűsítésének feladatait Bercsényi Miklós főgenerális vette át, aki Forgách Simonnal ellentétben elsősorban a hazai hagyományokra épített, és a csapatok regularizálását „csak módjával”, lassabban folytatta. Az általa bevezetett újítások jó része, mint például a brigádrendszer, nem taktikai korszerűsítést, hanem adminisztratív átszervezést jelentett. Bercsényi egyébként is kételkedett a magyar katonaság reguláris harcmóddhoz való szoktatásában. Meglátása szerint: *„Ez a voluntér lélekből származó magyar soha bizony nem szegezi magát hópénzhez és az Edictumokhoz az maga kedvit. Akár micsoda obedienciára (engedelmességre) fogjuk is rendre az magyart, de későn szokik másként harcolni, vagy űz, vagy szalad. Még Mátyás király ideiben sem magyar volt az fekete had.”*

A reguláris hadsereg jogi kereteit tartalmazó általános katonai szabályzatot, a „Regulamentum Universalé”-t és a hozzá kapcsolódó haditörvényeket az ónodi országgyűlésen (1707, X. törvénycikk) iktatták törvénybe. Az általános katonai szabályzat elfogadása fontos állomása volt az önálló haderő kiépítésének, mivel először foglalták egységes rendszerbe a magyarországi katonaságra vonatkozó szervezési szabályzatokat, utasításokat és törvényeket. A jogszabályok, s azok betartatása azonban csak eszköz a csapatok belső életének és morális tartásának szabályozására, ám a hadsereg ütőképessége döntő mértékben az anyagi lehetőségektől és a harcászati jellemzőktől függ.

A katonai közigazgatás egységei a „generalátusok” voltak, amelyek a törököktől visszafoglalt területekkel kiegészítve lényegében a volt végvidéki főkapitányságok (kassai, érsekújvári és dunántúli) beosztását követték. Ezek keretében működött a kuruc hadsereg ellátására hivatott hadbiztosi rendszer, amely 1705 közepére állt össze többé-kevésbé egységes szervezetté. Külön hadbiztosi

hivatalokat hoztak létre a katonák élelmezési és felszerelési (fegyver, lőszer, egyenruha) ügyeinek intézésére. Részletesen szabályozták a vármegyei és a hadbiztosi intézménynek a hadellátás területén történő együttműködését, ahol felhasználták a királyi kormányzat által bevezetni kívánt gyakorlat elemeit is. Bár a két intézményrendszer között mindennaposak voltak a súrlódások, a katonák élelmezését és ruházati ellátását a kisebb-nagyobb zökkenők ellenére sikerült megoldani.

A hadsereg létszáma 1704 és 1708 között átlagban 40-45 000 fő körül mozgott, ami jó ideig kétszeres létszámfölényt jelentett a császári haderővel szemben. Ennél azonban jóval több katona fordult meg a hadseregben, mivel a csapatok egy része váltotta egymást, vagy a tömeges szökések miatt új toborzásokat kellett elrendelni. Mivel az állami pénzbevételek és terményadók a hadikiadások alig felét fedezték, a hiányzó anyagi erőforrásokat a katonaság változatos módszerekkel, többek között rekvirálásokkal, sarcolással, az „égetések” megváltásával, jobb esetben marhakereskedelemből igyekezett pótolni. Ezeket a módszereket előszeretettel alkalmazták a Habsburg örökös tartományokba vezetett portyák során, de a hiányzó összegeknek a hátorszámban is sokszor „kardból kellett kitelni”. A kuruc hadsereg ez utóbbi gyakorlata azonban komoly feszültségeket eredményezett a lakosság körében. Mindezt csak tetézték az 1705 és 1707 között az ország belsejében folyó hadműveletek, melyek során az Erdélybe, majd onnan a Dunántúlra vonuló császári hadsereg utánpótlásának megakadályozása érdekében tömegesen telepítették ki a lakosságot, többek közt az ország legnagyobb lélekszámú városából, Debrecenből.

A reguláris taktika elsajátításának és gyakorlatba történő átültetésének elengedhetetlen követelménye lett volna a katonák korszerű fegyverzettel történő ellátása is. Csakhogy a modern fegyverzetet a szűkös pénzügyi források, az akadozó fegyverimport, valamint a szűkös helyi gyártókapacitás miatt nem tudták kellő mértékben előteremteni. 1705 tavaszán II. Rákóczi Ferenc XIV. Lajos követének, Des Alleurs márkinak lesújtó képet festett a hadai fegyverzetéről, amely „olyan gyatra, hogy nincs egyetlen ezred sem, melynek megfelelő lenne a felszerelése”. A mustrakönyvek tanúság szerint még a legjobban fel-fegyverzett lovasezredekben is csak a legénység 80-90 százaléka rendelkezett karddal, 30-50 százaléka puskával vagy karabéllyal; pisztollyal pedig alig a felét tudták ellátni. Nem volt jobb a helyzet a gyalogság lőfegyverrel való ellátottsága terén: átlagban a legénység háromnegyedét tudták ellátni, a szurony használatával pedig csak elvétve találkozunk. Különösen nyomasztóak ezek az adatok a császári hadsereg hasonló paramétereivel összevetve, ahol a kisebb hiányosságoktól eltekintve teljes volt a lőfegyverrel való ellátottság.

Miután a csapatok harcászati regularizálása, valamint a fegyverzeti ellátottság területén sem sikerült számottevő eredményt elérni, ráadásul a csapatok fegyelmét sem sikerült kellőképpen megszilárdítani, így a császári haderővel történt nyílt csatákban a kuruc hadsereg szinte törvényszerűen vereséget szenvedett. Rögtön tegyük hozzá, hogy a Habsburg Monarchia ekkor a kontinens egyik legjobb hadseregét mondhatta a magáénak. Katonaságát olyan tisztek vezették, akik éveken át szolgáltak Magyarországon, és jól ismerték a terepet, a politikai viszonyokat és a helyi fegyveres erőt.

Már a Koroncónál elszenvedett vereség is intő jel volt, de a legsúlyosabb fiasco Trencsénél (1708. augusztus 3.) érte a kuruc haderőt, ahol háromszoros túlerőben szenvedtek vereséget Siegbert Heister tábornagy kizárólag lovasokból álló seregétől. A legnagyobb esély talán Nagyszombatnál (1704. december 26.) kínálkozott a győzelemre. Itt a németekből álló Scharudi-zászlóalj csata közbeni átállása mellett a vezetési hibák, a fegyvernemi együttműködés hiánya és a csapatok fegyvelzetlensége vezetett a kudarchoz. A lovasság gyorsan áttörte az ellenség vonalait, de ahelyett, hogy a gyalogság támogatásával felszámolták volna a maradék ellenállást, fosztogatásba kezdtek. Ezzel időt és lehetőséget adtak az ellenfél vezetésének, hogy megtépázott csapatait rendbe szedje, majd ellentámadásba menjen át. Hasonló feladatot a kuruc tisztikar képzettségéből fakadóan nem tudott végrehajtani, mivel nem értett a reguláris hadviselés metódusaihoz, jelen esetekben a fegyvernemi mozgások és támogatások összehangolásához. A legnagyobb gond mégis az volt, hogy a tisztek zöme formális csatában sem vett részt, mivel a könnyűlovasságot a császári hadvezetés az előző évtizedekben egy-két kivételtől eltekintve nem alkalmazta a támadásokban. Nem véletlen, hogy az előző évszázadban a Bocskai-szabadságharc és az erdélyi fejedelmek királyellenes harcaiban egyszer sem bocsátkoztak nyílt csatába.

Nyílt ütközetben akkor sikerült győzni a kisebb létszámú császári erővel szemben, amikor az ellenfél soraiban jelentős volt a hasonló harcmodorral és fegyverzetel rendelkező rác és horvát katonaság létszáma, mint például Szomolányánál 1704-ben, Győrvárnál 1706-ban, Kölesdnél pedig 1708-ban.

Mindezek ismeretében joggal merülhet fel a kérdés: milyen tényezők tették lehetővé, hogy a kuruc csapatok 1704–1708 között megőrizték a viszonylagos katonai erőegyensúlyt. Habsburg-oldalról elsősorban a császári csapatok nyugati lekötöttsége, kuruc részről pedig a külföldi katonai támogatás elmaradása és a haderő modernizálásának elégtelensége szabott gátat a hadihelyzet alapvető megváltoztatásának. Savoyai Jenő tábornagy instrukcióinak megfelelően a magyarországi hadszíntéren az örökös tartományok és Bécs környékének védelme, a korlátozott hadászati fölény fenntartása és Erdély megtartása kapott prioritást. Ennek keretében megerősítették a Vág folyó védelmét, a császárvárost és közvetlen környékét pedig többszörös sáncrendszerrel védelmezték. Hasonló „lineákat” hoztak létre a stájer határon is, amelyek mentén a török végekről ismert csardakokat (örtornyokat) építettek.

A korlátozott hadászati fölényt a Dráva, Száva, Duna, Tisza, Maros folyók mentén fekvő kulcsfontosságú erősségek (Arad, Buda, Pest, Eszék, Esztergom, Győr, Komárom, Pétervárad, Pozsony, Szeged) biztosították. Ez képessé tette az ellenfelet, hogy a kuruc ellenőrzés alatt lévő ellenséges területeken keresztül haladva segítséget nyújtsanak a Magyarországon vagy Erdélyben lévő csapatoknak. Ludwig Herbeville marsall például Lipótvár sikeres felmentése után 1705 őszén a Csallóközből Erdélybe vezette seregét, közben a fejedelemség határán Zsibónál (1705. november 11.) csatát nyert Rákóczival szemben. 1706 nyarán és őszén viszont a Jean Louis Rabutin tábornagy vezette had barangolta a kurucok hátszágának számító Hegyalját, a Tiszántúlt és a Duna–Tisza között, megostromolta Kassát, majd 1707 elején rövid pesti és budai pihenő után, Guido Starhemberg magyarországi főparancsnok megsegítésére, a Dunántúlt

ra vonult. Ezt a császáriak köldöksinórjául szolgáló támaszpontrendszert a kuruc hadvezetésnek csak egy alkalommal, Esztergom elfoglalásával (1706. szeptember 16.) sikerült megszakítania, de Starhemberg tábornagy néhány hét múlva visszavette a várat.

Létszámförlényére támaszkodva a kuruc hadvezetés azonban képes volt arra, hogy a vesztes csaták után az ország egy más pontján indított támadással ellensúlyozza a császáriak térnyerését. A Koroncónál elszenvedett vereségért Károlyi Sándor egységei Joseph Rabatta tábornok csapatain Szentgotthárdnál (1704. július 4.) vettek elégtételt, majd Stájerországba betörve okoztak riadalmat és szereztek a csapatok ellátásához szükséges zsákmányt. 1705 őszén, Herbeville Erdélybe távozásakor Bottyán János néhány ezreddel átkelt a Dunántúlra és elfoglalta a védtelenül hagyott országrészt. Ennek a hadműveletnek az eredménye részben ellensúlyozta a zsbóbi csatavesztés hatását és Erdély elfoglalását.

Ezeket a győzelmeket kisháborús, irreguláris taktikával érték el, amely a gyorsaságra, meglepetésre és mozgékonyaságra épült. Olykor több ezredből álló seregtestekkel intéztek támadást, és ott csaptak le, ahol az ellenség a leggyengébb erőkkel rendelkezett. Ilyen alkalmakkor gyalogságot is vittek magukkal, amely szekereken követte a lovasságot. Gyorsaságukra jellemző, hogy Bezerédj Imre portyázó alakulata 1706. augusztus végén másfél nap alatt 160 kilométert tett meg Felső-Ausztriában, néhány nap múlva pedig már Stájerországban jártak. Réthey János ezrede pedig 1709 szeptemberében egy nagyobb különítmény keretében öt nap alatt 400 kilométert száguldott be Alsó-Magyarországon. Hasonló hadműveleteket rác és magyar lovasokkal karöltve a császáriak is végre tudtak hajtani, így az egymás elleni különítményháború igen váltakozó kimenetelű lett.

A Trencsén alatt elszenvedett vereség hatása katonailag és morálisan is óriási volt, hiszen a kuruc tisztek által oly sokszor lenézett császári lovas had futamította meg a háromszoros túlerőben lévő kuruc sereget. Felszínre kerültek az addig lappangó ellentétek, bomlásnak indult a hadsereg. Egy sor kisebb-nagyobb kuruc egység, köztük az Ocskay László ezrede, átállt az ellenséghez. A területvesztés is jelentős, császári-királyi kézre kerültek a Garam menti bányavárosok, amelyek a kuruc hadiipar és pénzverés fellegrái voltak. Rákóczi és a kuruc tábornoki kar kemény kézzel látott hozzá a fegyelem megszilárdításához. Számos tisztet, vélt és valós árulókat végeztettek ki, akik közül Bezerédj Imre és Ocskay László neve a legközismertebb.

Tömeges átállások jelezték, hogy a nemesség mellett a vitézlő rend egy jelentős része is kilátástalannak látta a további küzdelmet. Mindezt a fejedelem és a körötte csoportosuló katonai és politikai vezetők zöme is felismerte, de a béke kérdésében továbbra sem hajlottak kompromisszumra. 1709 végére a Dunántúlt, majd Alsó-Magyarországot is kénytelenek voltak feladni. Érsekújvár várára támaszkodva azonban 1710 nyarán egy-egy portyával még demonstrálni tudták alsó-magyarországi jelenlétüket, de érdemben már nem tudták befolyásolni az ellenség hadműveleteit. A kuruc portyák kivédésére a császári-királyi haderő ekkor már kordonharcászatot vezetett be, amelynél kisebb egységekben, egyfajta őrláncot képezve, lépésről lépésre nyomultak előre, és növekvő létszámban alkalmazták a magyar könnyűlovasságot. Parancsnokaik között

többen, mint Ebergényi László, Ghillányi János, vagy a szatmári békét követően Beleznay János, látványos karriert futnak be.

Rákóczi legszűkebb környezete 1710 nyarán még mindig Erdély és a Dunántúl visszaszerzésére gondolt, pedig ekkor a császári haderő már nyomasztó fölényben volt. A Habsburg Monarchia seregei és szövetségeseik együtt előbb Oudenaarde-nál (1709. július 11.), majd Malplaquet-nél (1709. szeptember 19.) is győzedelmeskedtek a franciák felett. A császári hadvezetés kihasználta a kedvező hadi helyzetet, és 1710 végére 50 000 főre növelte a magyarországi haderő létszámát. Ekkor azonban már eldőlt, hogy a katonai nyomás fenntartása mellett a konfliktust politikai eszközökkel rendezik. Erre a hatalmas erőre már nem is a 15-20 000 demoralizált kuruc fegyveres ellen volt szükség, hanem az egyre aktívabbá váló Oszmán Birodalom féken tartására.

1710 őszére már csak a Tiszántúl egy részét és az északkeleti országrészt birtokolták. Érsekújvár tisztos feltételek mellett kapitulált (szeptember 24.), Szolnok mindössze néhány napos (október 17.), Eger pedig hosszabb védekezés után (november 30.) adta meg magát, és az év végén Eperjes is kapitulált (december 10.). A még kuruc fennhatóság alatt lévő területeken katasztrófális helyzet uralkodott. Szétzilálódott a hadsereg és a közigazgatás, az utakon és a településeken menekültek ezrei tolongtak, a pestis pedig már harmadik éve dühöngött, tízezerrel szedve áldozatait. A hadviselő felek által alkalmazott „felperzselt föld” taktikája visszaütött: kevés volt az élelem, falvak sora állt üresen.

Több hónapos alkudozások eredményeként a megbékélés okmányát 1711. április 30-án Szatmár városában írták alá. A kuruc hadsereg maradéka, mintegy 12 000 fő, amelynek legnagyobb része már csak az amnesztiára várt, letette a hűségesküt az uralkodóra, majd földbe szúrta zászlóit, és fegyvereit megtartva énekszóval hazaoszlott. A háborút lezáró békeegyezmény, amely inkább széles körű amnesztiának tekinthető, az adott körülmények között a magyar rendek és a bécsi udvar legelőnyösebb kompromisszuma volt. Ennek eredményeként bő másfél évszázad után béke köszöntött az országra. Hosszabb távon lehetővé vált, hogy a Magyar Királyság jóval kedvezőbb feltételekkel illeszkedjen be a Habsburg Birodalomba, mint amilyeneket a bécsi székhelyű kormányszervek az előző évszázad végén kínáltak.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem és Bercsényi Miklós főgenerális a konföderáció számos vezetőjével együtt nem fogadta el a szatmári békeegyezményt és a személyükre biztosított amnesztiát, hanem az emigrációt választották. Velük együtt tartott a kuruc hadsereg mintegy egy-kétezer katonája, akiknek zöme később a külhoni (francia, orosz, lengyel, török), az itthon maradtak közül pedig sokan a császári-királyi hadseregben vállaltak szolgálatot.

Továbbgondolásra érdemesek azok az okok, amelyek lehetővé tették, hogy az a magyar könnyűlovasság, amelyet az előző évtizedekben a császári és a kuruc hadvezetés sem tudott reguláris harcmódra szoktatni, a század közepére Európa egyik legprofesszionálisabb regularizált lovas csapatnemévé vált. A következő katonagenerációk kamatoztatni tudták mindazt a katonai szaktudást, amit elődeik és tanítómestereik elsajátítottak. A huszár csapatnemet akkor már nemcsak a felderítésben, portyázásokban, különítményharcban alkalmazták, hanem csatákban is. Rohamaik több összecsapás sorsát döntötték el, de a legnagyobb győzelmet Kolinnál (1757. június 18.) aratták.

A felhasznált források és irodalom

- Archívum Rákócziánium*. Első osztály: Had- és belügy, 2. köt., II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Második kötet. (1707–1709.) Közli és szerk. Thaly Kálmán, Budapest, 1873.
- Archívum Rákócziánium*. Első osztály: Had- és belügy, 4. köt. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. (1704–1705). Közli és szerk. Thaly Kálmán, Budapest, 1875.
- Archívum Rákócziánium*. Első osztály: Had- és belügy, 5. köt. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. (1706–1708). Közli és szerk. Thaly Kálmán, Budapest, 1877.
- Lukinich Imre: *II. Rákóczi Ferenc levéltára*. Első osztály: Had- és belügy, 11. köt. *II. Rákóczi Ferenc felségáru-lási perének története és okirattára*, I. köt., Budapest, 1935.
- Balogh István: *II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október)*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, II. Közlemények 30. Nyíregyháza, 2003.
- Rákóczi hadserege 1703–1711*. Válogatta és a bevezetőket írta Bánkúti Imre, Budapest, 1976.
- Bánkúti Imre: *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711)*, Budapest, 1991.
- Bánkúti Imre: *Néhány gondolat a trencsényi csata (1708. augusztus 3.) előzményeiről és következményeiről*. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve. *Folia Historica*, XIX. köt., 1994–1995, 63–85.
- Benda Kálmán: *Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején*, in: *Rákóczi-tanulmányok*. Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.), Budapest, 1980, 141–157.
- Bethlen Miklós *Önéletírása*, kiad., jegyz. V. Windisch Éva, bev. Tolnai Gábor, Budapest, 1955. (Magyar Századok) I. köt.
- Max Braubach: *Prinz Eugen von Savoyen*, Bad II. Wien, 1964.
- Czigány István: *A Rákóczi-szabadságharc hadserege a must-rák tükrében*, HK IC. évf. 1986, 1. sz., 111–153.
- Czigány István: *Háború a háborúban*, in: *Az államiság megőrzése*, Czigány István (szerk.), Budapest, 2002, 125–156.
- Czigány István: *Egy „universalis ember” Tündérországbán*. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben, HK CXXI. évf. 2008, sz., 326–354.

- Czigány István: „Aszimmetrikus” háborúk a kora újkorban. *Kuruc felkelések Magyarországon 1672–1711*, in: *Művészet és mesterség – Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, Horn Ildikó–Várkonyi Gábor (szerk.), 2016, 481–498.
- Esze Tamás: *A tiszaháti felkelés*, kiad. a Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1951.
- Johann von Ewald: *Abhandlung über den kleinen Krieg*, Basel, 1785.
- Otto Flake: *Türkenlouis Gemälde einer Zeit*, Berlin, 1937.
- Gebei Sándor: *II. Rákóczi Ferenc és lengyel „asszonya”*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, 2017. (tom. 21.) fasc. 2., 138–154.
- Gottreich László: *A bihari nép harca 1703–1704-ben*, HK. II. évf. 1955, 3–4. sz., 92–133.
- Grandmaison [Philippe Augustin Thomas de]: *La Petite Guerre, ou traité du service des troupes légères en campagne*, Paris, 1756.
- Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán, Budapest, 2005.
- Christian Greiner: „Der Türkenlouis”. *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden (1655–1707). Militärgeschichtliches Beiheft zur Europäischen Wehrkunde*, 1989 február.
- Charles W. Ingrao: *Josef I. Der vergessene Kaiser*, Styria Verlag, 1982.
- Iványi Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*, Budapest, 1991.
- Gyulai Ferenc: *Gyulai Ferenc gróf naplója 1703–4*. Másolta Márki Sándor, Budapest, 1928.
- Jeney [Lajos Mihály]: *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint*, Hága, 1759, ford., szerk. és bev. Zachar József, Budapest, 1986.
- Rákóczi Tükör 2. Naplók jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. A kötetek anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplójegyzeteket bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes, Budapest, 1973.
- Andrew J. R. Mack: *Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict*, *World Politics*, 27. 1975, No. 2. (January) 175–200.
- Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér*, Budapest, 1934.
- Derek McKay: *Prinz Eugen von Savoyen. Feldherr dreier Kaiser*, Styria Verlag, 1979.
- Franz von Mensi: *Die Finanzen Oesterreich von 1701 bis 1740*, Wien, 1890.

- Mészáros Kálmán: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711.* (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2006.
- Papp Klára – ifj. Barta János: *A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek, Kisebbségkutatás, 2003, XII. évf., 2. sz., 282–294.*
- Perjés Géza: *A Rákóczi-összeesküvés tervei a háború megvívására*, in: *Rákóczi-tanulmányok.* Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.), Budapest, 1980, 123–140.
- Perjés Géza: *Regularitás és a kuruc hadsereg. Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, Benda Kálmán (szerk.), Budapest, 1980, 207–212.
- Perjés Géza: *Taktika és stratégia a Rákóczi-szabadságharcban*, in: *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*, Czigány István (szerk.), Budapest, 2002, 98–124.
- Picaud-Monnerat, Sandrine: *La petite guerre au XVIIIe siècle*, Paris, 2010.
- Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok.* A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos; az Utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A *Vallomásokat* Szepes Erika, az *Emlékiratokat* Vas István fordította, Budapest, 1979.
- Rázsó Gyula: *Az általános katonai helyzet és a szabadságharc*, in: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, Benda Kálmán (szerk.), Budapest, 1980.
- Ságvári György: *Kuruc regularizálás (1704–1706)*, in: *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*, Czigány István (szerk.), Budapest, 2002, 189–228.
- Sípos Ferenc: *Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye a 18. század elején.* Forrásközlés, in: *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 17.*, Nyíregyháza, 2006, 49–87.
- Sípos Ferenc: *Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye a 18. század elején.* Források a Rákóczi-szabadságharc első hónapjaiból, in: *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 19.*, Nyíregyháza, 2011, 21–90.
- John P. Spielman: *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*, Styria Verlag, 1981.
- Thaly Kálmán: *Tényleges létszámok és hadfelszerelés II. Rákóczi Ferenc ezredeiben*, HK IV. évf., 1891, 1. sz., 7–26.
- Baron de Wüst: *L'Art militaire du partisan*, La Haye, 1768.
- Zachar József: *Huszárok a nagyvilágban*, in: *A magyar huszárság története – A lovasműveltség sajátosságai*, Csihák György (szerk.), Budapest–Zürich, 2004, 43–52.